

DE VLAAMSE LEEUW ALS SYMBOOL prof. dr. Ludo Beheydt

De bekende Vlaamse auteur Gerard Walschap schreef in 1959 een bitter testament onder de niet mis te verstane titel *Salut en merci*. In die bundel die zowat een geestelijk afscheid van zijn persoonlijk verleden was, staat ook een hoofdstuk met de titel 'Het leeuwespeldje'. Dat hoofdstuk begint als volgt:

“Ik keerde in mijn dorp met vakantie terug met een speldje op de kraag, een Vlaamse leeuw, zwart op geelkoperen schildje en daar bovenop een kruisje in het koper gezaagd. Met deze eerste stap in het chauvinisme dat ons volk in de Belgische staat taalgeïkberechtiging, participatie in het landsbestuur, een zuur leven en veel nutteloos leed heeft bezorgd, epateerde ik de brave dorpsmensen die veel meer recht hadden dan ik het te dragen.”

En verder in het hoofdstuk belijdt hij defaitistisch:

“Ik heb het leeuwespeldje met convictie weggeworpen. Ik heb mijn bescheiden deel bijgedragen tot de Vlaamse cultuur, de Vlaamse cultuur kan het nemen of laten zoals het haar belieft.”

Dit citaat heb ik als aanleiding voor mijn bijdrage gekozen, omdat het onmiskenbaar aangeeft wat de persoonlijke betekenis van een symbool kan zijn, hoe een simpel teken, een zwart leeuwje op een geelkoperen veld, beladen en bezwaard kan zijn met betekenis.

In de semiotiek, de tekenleer, maakt men onderscheid tussen drie verschillende soorten tekens. Er zijn ten eerste de **indices**, dat zijn tekens die slechts als indicatie fungeren van een bepaalde betekenis, zoals de voet sporen in het zand, of de kleren die iemand draagt. Er zijn, ten tweede, de **iconen**, dat zijn tekens die in hun voorstelling het betekende afbeelden, zoals bijvoorbeeld het verkeersteken met een 'overstekend hert' dat een hert ook reëel afbeeldt. En dan zijn er, ten slotte, de **symbolen**. Dat zijn tekens die puur conventioneel met hun betekenis verbonden zijn zoals een hartje voor 'liefde' of groen als kleur van de 'hoop'. Symbolen beelden niet af wat ze betekenen. Zo staat de Vlaamse Leeuw niet voor een 'leeuw', maar voor... Ja, waarvoor eigenlijk?

Als ik terugkeer naar het citaat van Walschap dan zou ik kunnen stellen dat de Vlaamse Leeuw staat voor een attitude tegenover het leven, voor een waarde die de drager belangrijk acht.

Dat typeert het symbool: zijn betekenis is niet zichtbaar. Alleen het teken is zichtbaar. Het komt aan de leden van de gemeenschap toe om de betekenis van de tekens te duiden. Het komt dus aan de leden van de Vlaamse Gemeenschap toe om die Vlaamse Leeuw betekenis toe te kennen. Maar die betekenistoekenning is niet volkomen vrij, alleen de leden van de cultuur die vertrouwd zijn met de geconventionaliseerde betekenis kunnen het symbool correct begrijpen. De symboliek van de Vlaamse Leeuw gaat bij voorbeeld volledig verloren bij de indianen van het Amazonegebied. Die Vlaamse Leeuw is een van de symbolen waarmee de Vlaamse Gemeenschap haar cultuur verbeeldt. Misschien vindt u deze laatste zin een stap te ver, omdat ik betekenis en cultuur hierin gelijk stel. Toch is dit een stap die de semioticus als vrij vanzelfsprekend zal ervaren. Want wat is cultuur anders dan het betekenisweb dat de leden van een gemeenschap met elkaar delen en waaraan ze elk op hun manier bijdragen. De Vlaamse cultuur is in semiotische zin

een “historisch overgedragen betekenispatroon vervat in symbolen, een systeem van overgeërfde opvattingen uitgedrukt in symbolische vormen waarmee [Vlaamse] mensen hun kennis over en hun attitudes tegenover het leven communiceren, bestendigen en ontwikkelen” Deze definitie van cultuur van de Amerikaanse antropoloog Clifford Geertz, komt veel dichterbij de essentie van cultuur dan definities die cultuur reduceren tot de producten en gedragsvormen die een gemeenschap voortbrengt of die cultuur definiëren als de ‘levensstijl’ van een gemeenschap. Deze laatste definities blijven immers steken bij de ‘tekens’ en komen niet toe aan de kern van een cultuur, de gedeelde ‘betekenis’.

Toch is het belangrijk te onderkennen dat die betekenis slechts gedeeltelijk gedeeld is. Niet iedere Vlaming kent aan het teken, de Vlaamse Leeuw, dezelfde betekenis toe. Als cultureel symbool is de betekenis van de Vlaamse Leeuw oncontroleerbaar polyseem. Dat wil zeggen dat de betekenis die eraan wordt toegekend meerduidelijk is, net zoals die van alle symbolen trouwens. Symbolen hebben naast hun denotatieve betekenis immers ook altijd een hoop connotatieve en associatieve betekenis en deze kan zowel sociaal als persoonlijk heel erg verschillen en zelfs fluctueren. Dat blijkt bijvoorbeeld weer overduidelijk uit het citaat van Walschap. Daar waar het leeuwenspeldje aanvankelijk symbool stond voor de chauvinistische assertiviteit van een jonge idealist, evolueerde het in zijn persoonlijke ervaring tot teken van provincialistische dweepzucht. Dat de betekenis van symbolen zo belast is met persoonlijke connotaties en onbewuste associaties, maakt het bijzonder moeilijk om er een objectieve beschrijving van te geven.

Nu heeft die Vlaamse Leeuw natuurlijk wel een ‘officiële’ tekenvorm en een officiële denotatie, die zelfs bij ministerieel besluit zijn vastgelegd. Bij ministerieel besluit van 2 januari 1991 (BS 2 maart 1991) is de Vlaamse Leeuw, als teken heraldisch omschreven als “in goud een leeuw van sabel (zwart) getongd en geklauwd van keel (rood)” en bepaald als het wapen van de Vlaamse Gemeenschap. Op de website van de Vlaamse overheid wordt daaraan toegevoegd: “Het wapen is het belangrijkste symbool van de Vlaamse Gemeenschap. Het stelt de Vlaamse leeuw voor in al zijn kracht en glorie, als het historische zinnebeeld van de Vlaamse identiteit”. U merkt het, van officiële zijde wordt er gepoogd de betekenis van het symbool eenduidig vast te leggen, maar dat is een poging die altijd weer gedoemd is om te mislukken. En dat om allerlei redenen. Vooreerst al omdat die leeuw als symbool al een hele geschiedenis meesleept. Traditioneel staat hij voor kracht, moed en standvastigheid, maar ook voor onbeheerste macht, trots en gramschap. In de mythologie en de bijbel kreeg hij ook al de meest uiteenlopende betekenissen mee. Bovendien moet men erop bedacht blijven dat de leeuw als teken een symbool is en dus op zichzelf geen betekenis heeft. Die krijgt het symbool pas door de gemeenschap die het als symbool hanteert.

De semiotiek of tekenleer is er nu op uit om de betekenis van symbolen te achterhalen, maar de semioticus houdt er rekening mee dat het symbool principieel polyseem blijft, dat het verschillende betekenissen kan hebben, dat het bijbetekenissen krijgt, dat het genuanceerd wordt door onvermoede associaties en oncontroleerbare connotaties en dat het daardoor ook dynamisch is.

Het symbool, elk symbool wordt gekarakteriseerd door drie fundamentele kenmerken. Het is in eerste instantie een teken, een zichtbare representatie die door de leden van een cultuur als dusdanig herkend wordt. De gestileerde afbeelding van de Vlaamse Leeuw wordt door de leden van de Vlaamse Gemeenschap als een leeuw herkend. Dat teken heeft ook een denotatum, het

verwijst naar een concept. En ten slotte is met het teken een interpretant verbonden. De interpretant is de interpretatie van het teken in de geest van de ontvanger. Op die verschillende aspecten van de leeuw als teken en hun onderlinge relaties, wil ik iets dieper ingaan.

Vooreerst het teken zelf. In zijn standaardvorm bestaat de Vlaamse Leeuw zoals gezegd uit een heraldisch gestileerde op zijn achterpoten staande zwarte leeuw (sabel), met rode tong en rode klauwen (keel) op een gouden veld. Maar het zal u bekend zijn dat van de Vlaamse Leeuw verschillende versies in omloop zijn. In hun huidige vorm gaan ze terug op het historische teken dat Hendrik Conscience met zijn *De Leeuw van Vlaanderen* de voor de Vlaamse Gemeenschap meest pregnante betekenis gegeven heeft. Die Vlaamse Leeuw figureerde dan ook op de kaft van de eerste uitgave van zijn werk en wel in de vorm van een ets van onze toenmalige beroemdste historieschilder Gustave Wappers. Wappers heeft die leeuw zeer levensecht afgebeeld, niet als een gestileerd teken, maar als een biologisch herkenbaar specimen. Conscience zelf introduceerde het leeuwteken echter al als een heraldisch teken zoals het van oudsher voorkwam op wapenschilden van koningen en edellieden. De heraldische zwarte leeuw met rode klauwen komt al voor in het beroemde Wapenboek van Gelre, een heraldisch unicum dat 1755 Europese wapens registreert en dat geschreven is door Heraut Gelre Claes tussen 1370 en 1414. Nog eerder kwam die zwarte leeuw met rode tong en klauwen al voor in een wapenboek uit circa 1283 als wapenschild van de graaf van Vlaanderen. Tegenover deze officiële heraldische afbeelding verkiezen sommige Vlaams-nationalisten echter een alternatieve volledig zwarte leeuw met zwarte tong en zwarte klauwen. En hier zien we al hoe het teken zelf met bijbetekenis wordt bekleed, want die keuze wordt verantwoord met de verklaring dat de officiële Vlaamse Leeuw te veel doet denken aan de Belgische driekleur (zwart-geel-rood) en dat een exclusief zwart-gele leeuw alleen al daardoor als een strijdvlag fungeert. Los van deze twee met symbolische betekenis beladen voorstellingen is er ook nog het zeer gestileerde, nagenoeg abstracte leeuwenlogo van de Vlaamse Gemeenschap dat op het briefpapier en de officiële stukken van de Vlaamse overheid figureert. Dit logo is een puur administratief herkenningsteken dat slechts nog een verre verwijzing naar de oorspronkelijke betekenis heeft.

De bespreking van de verschillende vormen van het teken geeft al aan dat de keuze van het ene of het andere teken niet willekeurig is. Er liggen duidelijke motieven aan de grondslag waarom nu eens voor de ene dan weer voor de andere leeuw gekozen wordt en hiermee komen we op de speciale relatie die er bestaat tussen het teken en de zender.

De Vlaamse leeuw is een teken waarmee de zender informatie geeft. Het teken fungeert daardoor als een *signaal*, een met opzet gegeven teken dat bedoeld is om de interpretant te sturen. Een leeuwenspeldje op je revers, op een bumpersticker of op een vlag in handen van een wielervederter signaleert voor de ontvanger: kijk, dit is waar ik voor sta. In die zin heeft de leeuw voor de zender een expressieve functie.

Toch is de interpretant, de mentale voorstelling die de ontvanger zich maakt, niet enkel afhankelijk van het teken en de zender. Minstens even belangrijk is wat men semiotisch de 'ground' noemt, dit wil zeggen de sociale en culturele context waarin het teken voorkomt. Hoezeer die 'ground' van belang is voor de interpretant beseft je het best als je het teken in verschillende omgevingen waarneemt. De officiële leeuwenvlag naast Kris Peeters roept totaal andere connotaties en associaties op dan diezelfde leeuw in een cartoon met Yves Leterme, of

tijdens de verkoop op een wielervedstrijd, of gedragen op een truitje tijdens de Gordel, of tijdens de Ijzerbedevaart.

Nog meer dan op de context, de ‘ground’, berust de interpretant op de kennis, de concepties en percepties van de ontvanger in een specifieke historische situatie. Zo zal de specifieke interpretant van het leeuwensymbool deels afhankelijk zijn van de historische kennis van de interpreteerder. Is hij bij voorbeeld vertrouwd met *De Leeuw van Vlaanderen* dan zal zijn interpretant al helemaal anders zijn dan bij diegene die deze historische achtergrond mist. Dikwijls berust de interpretant op onvermoede, verholde en impliciete relaties tussen teken en ontvanger. Het zou van semiotische blindheid getuigen deze connotaties en associaties te negeren. Zo is het van belang zowel de positieve connotaties van het leeuwensymbool – feest, verbondenheid, geborgenheid, engagement – als de negatieve – collaboratie, extremisme, racisme – in het beeld te betrekken als we de culturele betekenis van het leeuwensymbool in de huidige Vlaamse Gemeenschap willen bepalen.

Duidelijk is in elk geval dat de ontvanger, u en ik dus, uiteindelijk diegene is die de interpretant bepaalt. En de interpretanten kunnen heel uiteenlopend zijn en roepen dan ook heel verschillende reacties op: ‘hoogst nodig!’, ‘hoeft dat nou?’, ‘Vlaams extremisme’, ‘communautair gestook’, ‘gezond zelfbewustzijn’, ‘vertrouwde verbondenheid’, etc.

Symbolen wekken reacties en emoties op omdat ze staan voor waarden. Het leeuwensymbool staat voor een van onze identiteiten. Met dat leeuwensymbool maken wij kenbaar dat wij deel uitmaken van een gemeenschap, dat wij een betekenisnetwerk delen. Het is een uiting van een zeer menselijk verlangen naar geborgenheid en verbondenheid. De mens heeft nu eenmaal behoefte aan uiterlijke tekens om zijn gedeelde identiteit mee te bevestigen, om zijn behoefte aan samenhang uit te drukken. Daar is niets mis mee.

Zolang de symbolen geen tekens van uitsluiting zijn, geen tekens van exclusiviteit is er niets aan de hand. Zolang wij onze identiteitssymbolen als uitnodiging zien, zijn ze alleen maar positief. Immers, symbolen van identiteit kunnen ook als uitnodiging worden geïnterpreteerd, een uitnodiging om ook deel te nemen aan gedeelde waarden en betekenissen. Ze keren echter in hun funeste tegendeel zodra ze verabsoluteerd worden of als superioriteitstekens worden gehanteerd. Ik mag hopen dat het leeuwensymbool in Vlaanderen staat voor de warme arm om de schouder, niet voor de superieure zelfverheffing of onverdraagzame uitsluiting. Op zichzelf is het heilzaam dat er tekens van gedeelde identiteit worden gebruikt omdat mensen nu eenmaal socialiseren en hun verbondenheid alleen in tekens kunnen te kennen geven. Alleen als ze worden verabsoluteerd tot tekens van uniciteit ten opzichte van de inferieure medemens loopt het fout. Concreet: nieuwkomers in de Vlaamse Gemeenschap moeten niet worden afgeschrikt door het leeuwensymbool. Dat leeuwensymbool kan als gemeenschapssymbool uitdrukking geven aan herkenning, erkenning, verbondenheid en solidariteit, als een paraplu waaronder we samen schuilen, als gemeenschappelijk verweer tegen de anonimisering en de vervreemding die de multiculturele maatschappij bedreigen. Als de Vlaamse Leeuw staat voor de uitnodiging van de Vlaamse Gemeenschap om het gemeenschappelijk betekenisnet te delen en het gezamenlijk mee vorm te geven, dan is het een dynamisch symbool van hoop dat ik met graagte zie verschijnen op volksfeesten, in jeugdbewegingen, op schoolfeesten, braderieën, muziektfestivals en sportmanifestaties. Zolang het maar geen superioriteitsteken wordt.